

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Розглядаються інформаційні права людини як цивільно-правова категорія в контексті поділу прав людини на покоління і трансформації ролі й розуміння інформації в сучасному суспільстві.

Ключові слова: інформація, інформаційні права людини, право на інформацію, цивільно-правові механізми захисту прав людини.

Постановка проблеми та її актуальність.

Розвиток методів обміну і поширення інформації, зумовлений безпрецедентними темпами науково-технічного прогресу в галузі телекомунікаційних технологій, привів до виникнення практично необмежених можливостей інформаційного впливу на всі сфери життя сучасної людини. Із розвитком інформаційного суспільства сприйняття інформації виключно як відомостей про щось або когось у світі перестало відображати її соціальне значення. Інформація перетворилася на життєво важливу потребу, цінний ресурс, набула рис продукту діяльності, товару, а згодом і «потужної зброї», питома вага яких у суспільному житті постійно зростає.

Право на інформацію та інші інформаційні права людини вже давно отримали закріплення на законодавчому рівні, проте сьогодні Україна доводить, що усвідомлення і реалізація цих прав бажає кращого. Зокрема інформаційна експансія, інформаційна ізольованість окремих регіонів, системна дезінформація, які реалізуються передусім порушеннями інформаційних прав, стали звичним явищем вітчизняного інформаційного простору. У таких умовах централізовані державні методи протидії шкідливим інформаційним тенденціям показали себе вкрай неефективними, не здатними адаптуватися до швидкоплинності інформаційної реальності. Тому ініціативний захист особою власних інформаційних прав, зокрема й самозахист, наразі вбачається єдиною реальною можливістю виходу з критичної ситуації для українського суспільства, а цивільне право з його диспозитивними методами регулювання має стати фундаментом використання цієї можливості.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід визнати, що цивільна природа об'єктів інформаційних прав зумовила досить високу інтенсивність їх розгляду з позицій саме цивільного права з основним напрямом – дослідженням інформації як

специфічного об'єкта цивільних прав (цивільних правовідносин). У цьому ракурсі, не заперечуючи вкладу інших учених, можна виділити наукові розробки таких відомих дослідників, як Г. В. Виноградова, Ю. О. Гелич, А. Г. Дідук, А. І. Марущак, О. В. Кохановська, О. О. Кулініч, Є. В. Петров, І. М. Сопілко.

Водночас набуття інформаційною сферою всепроникливого характеру зробило інформацію міждисциплінарним об'єктом правової науки. У контексті теми цієї статті, тісний взаємозв'язок із цивільно-правовими дослідженнями мають сучасні дослідження інформації і інформаційних відносин досить молодою наукою інформаційного права, а також конституційно-правові дослідження інформаційних прав, зокрема права на інформацію, в системі конституційних прав і свобод людини, що проводяться багатьма вітчизняними й зарубіжними науковцями.

Проте, не зважаючи на значний науковий інтерес до інформації і пов'язаних з нею прав людини, констатувати наявність відповідного сучасним умовам вітчизняного нормативно-правового концепту інформаційних прав та системи їх охорони і захисту зарано. Невтішна українська реальність вкотре доводить, що проблеми правового регулювання динамічної інформаційної сфери завжди залишаються відкритими і часто не мають стандартних шляхів вирішення.

Метою статті є сприяння виявленню властивостей інформації та пов'язаних з нею прав як правових категорій шляхом їх аналізу в контексті чинного цивільного законодавства України і напрацювань вітчизняної правової науки в умовах становлення інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що із розвитком інформаційного суспільства інформація стає специфічним об'єктом цивільних прав, оскільки набуває цивільної оборотоздатності як продукт споживання, товар, послуга тощо, тобто в якості окремого своєрідно відчужуваного

соціально-значущого нематеріального блага, право на яке певною мірою відповідає класичній тріаді правомочностей: володіння, користування, розпорядження [1; 2].

Щодо прав фізичної особи, то така концепція інформації робить її об'єктом насамперед права на інформацію (права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), включеного ст. 302 ЦКУ до особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Із цієї позиції право на інформацію, порівняно з іншими цивільними правами, можна вважати новітнім, тому його часто відносять до останніх поколінь прав людини [3; 4]. Однак інформаційна природа притаманна багатьом, зокрема вже визначеним цивільним законодавством, правам, які належать до більш ранніх поколінь прав людини. Правове регулювання інформаційних можливостей людини має не тільки значно давнішу і багатшу історію ніж суто право на інформацію у вузькому розумінні, а й широкі перспективи, зумовлені інформаційним прогресом.

Отже на шляху осмислення інформаційних прав людини як цивільно-правової категорії в умовах становлення інформаційного суспільства важливе вирішення, зокрема, таких теоретичних завдань, як:

- встановлення співвідношення права на інформацію й інформаційних прав, а також особливостей їх генези в контексті генераційного підходу до прав людини – поділу їх на покоління;

- з'ясування нових юридично значущих властивостей інформації як явища реального світу і об'єкта цивільних правовідносин з урахуванням трансформації її ролі в сучасному суспільстві.

Аналіз наукових джерел не дає однозначної відповіді на питання щодо співвідношення права на інформацію та інформаційних прав, але дозволяє виокремити дві наявні наукові позиції.

Згідно першій – «інформаційні права» ширше за змістом поняття і об'єднує як право на інформацію в сучасному нормативному його розумінні (право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), так і право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо. Тобто інформаційні права і право на інформацію співвідносяться як ціле і часткове [5; 6].

Другій позиції характерне певне змістовне ототожнення права на інформацію та інформаційних прав, що ґрунтується на сучасному сприйнятті права на інформацію не як певним чином відокремленого особистого немайнового права фізичної

особи, а крізь призму науки інформаційного права, як універсального конституційного права на інформацію, що містить у собі комплекс можливостей, які в сукупності і становлять так звані інформаційні права суб'єктів [7; 8].

Дотримуючись окресленого другого підходу, А. І. Марущак суб'єктивне право на інформацію визначає як «гарантовану державою можливість фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати, використовувати, поширювати та зберігати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб» [8, с. 108].

Слід зазначити, що критика наведених підходів, або ж вибір одного з них за єдину наукову основу не має особливого сенсу, оскільки вони відображають різні етапи еволюції прав в інформаційній сфері: перший – усвідомлення права на інформацію як певного особистого блага і наявну сьогодні його нормативно-правову концепцію, а другий – перспективи становлення комплексного правового інституту «права на інформацію», що охоплюватиме всі інформаційні права, зокрема й цивільні, пов'язані з інформацією.

В історичному ракурсі першим фактом широкого міжнародного визнання права людини на інформацію є Загальна декларація прав людини 1948 року, яка ст. 19 закріпила свободу пошуку, отримання і поширення інформації та ідей будь-якими способами незалежно від державних кордонів.

Це положення заклало концептуальний правовий фундамент нової постіндустріальної епохи існування людської цивілізації – глобального інформаційного суспільства. Із підписанням у 2000 році Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства, воно вважається таким, що «дає змогу людям ширше використовувати свій потенціал та реалізовувати свої намагання» шляхом рівного і вільного обміну інформацією та знаннями [9]. Хартія майже не розділяє «інформацію» і «знання», використовуючи протягом усього тексту ці слова суміжно. А у 2003 році в Парижі на 32-й Генеральній конференції ЮНЕСКО було надано рекомендацію щодо заміни терміну «інформаційне суспільство» терміном «суспільство знань».

Як зазначає класик теорії інформаційного суспільства Е. Тоффлер, в умовах цивілізації Третньої хвилі знання стають незамінним засобом – основним фактично не обмеженим ресурсом

сучасної економіки, цінність якої постійно зростає; знання – єдине, що взагалі являє цінність для «кіберпросторової економіки», а інтелект людини стає головним засобом виробництва [10].

Наведене підкреслює, що інформація як така не є самоціллю, обмін нею передусім є засобом отримання знань. Отже кінцевий результат і реальна цінність – це знання, а інформація може сприйматися як певна «проміджна» або «транспортна» субстанція, яка має фактичне значення для людини і суспільства тільки формуючи знання.

Виходячи саме з такої парадигми інформації, доцільно розглядати інформаційні права людини, оскільки вона орієнтує на адекватні шляхи захисту цивільних інформаційних прав, а у разі їх порушення – на механізми максимально результативного їх відновлення, відшкодування, компенсації, що передусім пов'язано з необхідністю надання або зміни певних знань.

Наразі чинний Цивільний кодекс України, окрім безпосередньо права на інформацію (ст. 302 ЦК), містить цілий комплекс можливостей особи інформаційного характеру, які можна називати інформаційними правами. Будучи відносно новими, переважна їх частина виокремилася із «класичних» прав (права на життя, свободу, повагу до честі й гідності, особисту недоторканність, здоров'я, працю, освіту, індивідуальний розвиток, право на поновлення порушених прав тощо) під впливом тенденцій становлення інформаційного суспільства. Тому й деякими науковцями, підтримується цілком логічна думка щодо неоднозначності приналежності права на інформацію до якогось одного з поколінь прав людини [11]. Ці еволюційні особливості визначення інформаційних прав людини дають змогу стверджувати, що за своїм походженням окремі з них відповідають різним поколінням, а застосування генераційного підходу можливе і власне до комплексу інформаційних прав.

При цьому закріплення цивільним законодавством окремих інформаційних прав людини не заперечує існування й інших, адже вся сукупність цивільних прав не вичерпується переліком, наведеним у Конституції України і Цивільному кодексі України (ст. 270 ЦК). Крім того «інформаційні права» в широкому розумінні є конструкцією переважно науково-доктринальною, узагальнюючою. Законодавчі акценти на деяких інформаційних правах зумовлені їх більшою відносністю порівняно з родовими для них правами (право на особисте життя і право на таєм-

ницю особистого життя; право на охорону здоров'я і право на інформацію про стан свого здоров'я) та об'єктивною потребою відповідної конкретизації правового режиму щодо них.

Так, безпосереднього закріплення набули «інформаційні права першого покоління», які визначають невідчужувані так звані «негативні свободи», що виражаються в недоторканості особистості людини та можуть бути обмежені виключно на законних підставах в інтересах національної безпеки, суспільного порядку і добробуту, прав людини тощо. Зокрема ними є: право на ім'я, його зміну і використання (ст.ст. 294-296 ЦК); право на таємницю особистого життя (ст. 301 ЦК); право на особисті папери та розпорядження ними (ст.ст. 303-305 ЦК); право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦК); права особи, пов'язані з фото-, кіно-, теле- та відеозйомкою (ст.ст. 307-308 ЦК); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 309 ЦК).

Інформаційна природа цих прав полягає в необхідності: по-перше, збереження в таємниці певної інформації про життя людини; по-друге, забезпечення цілісності інформації, яка ідентифікує особу, та самостійного визначення ступеня своєї публічності; по-третє, гарантування можливостей вільної творчої діяльності, результати якої у разі їх оприлюднення поповнюють інформаційний простір, перетворюючись у певні загальнодоступні знання.

Право на ім'я необхідно відносити до інформаційних, оскільки ім'я, по суті, виступає основним способом ідентифікації фізичної особи в соціумі. Людина має право на певну закріплену традиційну знакову та відповідну їй звукову форму відображення інформації щодо свого імені, його вільне використання у своїй діяльності та зміну на певних правових засадах, а також належне (без переколювань і порушення правового порядку) використання іншими особами.

Цивільно-правове регулювання та охорона творчості, яка знаходить втілення в матеріалізованих формах (твори науки, літератури, мистецтва, винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо) деталізується інститутом права інтелектуальної власності, який також нерозривно пов'язаний з інформаційною діяльністю і відповідними інформаційними правами.

Другому поколінню прав людини відповідають можливості, що відображають «позитивну індивідуальну свободу», загальну рівність людей у суспільстві. На відміну від першого, реалізація прав другого покоління забезпечується організа-

ційним сприянням держави та інститутів громадянського суспільства. Зокрема безпосередній інформаційний характер мають: право на недоторканність ділової репутації (ст. 299 ЦК); право на індивідуальність (ст. 300 ЦК); право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК); право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286 ЦК).

Якщо честь і гідність доволі полісемантичні поняття, то ділова репутація та індивідуальність фізичної особи, що, по суті, походять від права на працю та розвиток особистості, набуваються через інформаційний простір як образ (імідж) або суспільна думка про особу – певні оціночні знання, які ґрунтуються на інформації щодо її суспільно-значимих позитивних і негативних діянь.

Природа наступних поколінь прав людини досі викликає певні дискусії вітчизняних і зарубіжних науковців. Одностайності щодо їх змісту немає, тому їх варіативність у цивільному законодавстві наразі не висока.

Під правами людини третього покоління найчастіше розуміється комплекс прав щодо миру, безпеки, суверенітету, самовизначення народів, гідного життя, здорового навколишнього середовища тощо, реалізація яких заснована на солідарності (забезпечується колективно). До «інформаційних прав третього покоління», визначених чинним Цивільним кодексом України, можна віднести право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення (ст. 293 ЦК).

Четверте покоління прав людини в сучасній правовій літературі асоціюється передусім із відповіддю на новітні загрози людству, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, ядерної енергетики, експериментами у сфері біології і генетики. Реалізація таких прав забезпечує виживання людини як біологічного виду, збереження людської цивілізації та її подальший розвиток.

З певною долею умовності до вже закріплених прав четвертого покоління належить «право на таємницю донорства» (ст. 290 ЦК), яке з 2011 року стало складовою права на донорство (особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами).

Порушення будь-яких немайнових прав фізичної особи (а не тільки тих, які сьогодні із впевненістю можна назвати інформаційними) найча-

стіше відбувається шляхом поширення недостовірної, необ'єктивної інформації, тому цивільним правом передбачено універсальний захисний механізм, який фактично виражається у ще одному інформаційному праві – «праві на спростування недостовірної інформації» (ст. 277 ЦК). Негативні наслідки поширення недостовірної інформації зумовлюються не стільки самим фактом її поширення, скільки виникненням на його основі необ'єктивних знань про особу, які стають невід'ємними компонентами суспільної та індивідуальної свідомості. Тому відновлення порушеного права здійснюється шляхом максимально наблизеним до самого порушення (за можливості, тими ж суб'єктами і у той же спосіб) але з протилежним спрямуванням – на об'єктивізацію вже наявних знань про особу та її вчинки. Крім того факт спростування інформації створює суб'єкту, на якого покладається обов'язок його здійснити, імідж «ненадійного джерела інформації», що виступає превенцією у сфері інформаційної діяльності.

Виходячи із вже наявного закріплення інформаційних прав людини Цивільним кодексом України, слід визнати, що його структура загалом відповідає широкій теоретичній концепції права на інформацію, яка в тих чи інших варіаціях пропонується ученими, зокрема як комплексне поєднання права доступу до інформації, права обмеження доступу до інформації, права на спростування недостовірної інформації. Предметом окремої цивільно-правової дискусії залишається право власності на інформацію у співвідношенні з авторським правом і правом власності на носії інформації.

Тим часом динаміка інформаційної сфери життєдіяльності людини породжує нові життєво важливі потреби й інтереси, реалізація яких неможлива без переосмислення інституту інформаційних прав людини (або ж права на інформацію в широкому розумінні).

У контексті значної «віртуалізації» суспільної комунікації на новий рівень виходить проблема захисту персональних даних і пов'язаним з ними прав, зокрема виникає необхідність у праві зміни інформації про особу, вилучення її з контенту за бажанням особи або у разі смерті – «праві бути забутим» [12; 13].

Зважаючи на інтенсифікацію суспільних процесів споживання інформації, актуалізується комплексне «право на якість інформації» – право вільно одержувати необхідну, об'єктивну, своєчасну інформацію про навколишній світ та конт-

ролювати достовірність і конфіденційність інформації про себе в інформаційному просторі.

Із поширенням технологій «інформаційних війн» життя суспільства починає вимагати ефективних механізмів захисту «права на інформаційну безпеку», «права на інформаційний суверенітет», а також права на свободу думки, поглядів і переконань, які порушується інформаційними технологіями маніпулювання свідомістю.

Очевидно, що розвиток правового регулювання в інформаційній сфері поступово приведе до нормативного виокремлення нових для законодавства України компонентів інформаційних прав людини, обговорення яких постійно здійснюється міжнародною спільнотою, адже ще у 1946 році ООН відмітила, що свобода інформації є основним правом людини і являє собою критерій всіх видів свободи, у 2012 – наголосила на необхідності захищати права людини в Інтернеті так само як це робиться в реальному житті [14; 15].

Висновки. Зважаючи на глибоку інформатизацію сучасного життя і загальне визнання пріоритетів інформаційного суспільства, інформаційні права людини мають значення не тільки як певна сукупність правомочностей, а й як пріоритетний життєво важливий інтерес, реалізація якого визначально впливає на життєдіяльність сучасної людини. Об'єктом інформаційних прав необхідно розглядати не стільки інформацію як відомості, скільки інформацію як знання (когнітивний підхід), що визначає і відповідні шляхи захисту таких прав.

Не зважаючи на те, що проблема інформаційних прав привнесена в правову реальність новітніми викликами людській цивілізації, у їх правовій природі немає абсолютної новизни – це скоріш результат деталізації фундаментальних прав людини як данина реаліям сьогодення.

Оскільки правовому регулюванню, навіть теоретично, завжди характерна певна відсталість від потреб реального життя, то в перспективі можна прогнозувати, що з усвідомленням необхідності удосконалення цивільно-правових механізмів охорони і захисту прав людини цивільне законодавство поповниться новими положеннями щодо особливостей прав людини в інформаційній сфері, або ж так званих інформаційних прав.

Література

1. *Марущак А. І.* Цивільні права на інформацію / А. І. Марущак // Юридичний вісник. – 2009. – № 3(12). – С. 33–36.

2. *Яриш О. М.* Правове регулювання цивільних відносин, об'єктом яких є інформація / О. М. Яриш // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 9–2. – С. 197–199.

3. *Аврамова О.* Четверте покоління прав людини: постановка проблеми / О. Аврамова, О. Жидкова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 101–107.

4. *Тиріна М. П.* Покоління прав людини: проблеми сучасної класифікації / М. П. Тиріна // Держава і право. – 2011. – Вип. 52. – С. 728–732.

5. *Калюжний К. Р.* Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права / К. Р. Калюжний // Юридичний вісник. – 2012. – № 4(25). – С. 55–58.

6. *Ліпкан В.* Інформаційні права і свободи людини та громадянина / В. Ліпкан, Ю. Максименко / Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 64–68.

7. *Марущак А. І.* Визначення поняття «інформаційні права людини» / А. І. Марущак // Інформація і право: наук. журн. – 2011. – № 2. – С. 21–26.

8. *Марущак А. І.* Інформаційне право України: Підручник / А. І. Марущак. – К.: Дакор, 2011. – 456 с.

9. *Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства: Міжнародний документ від 22.07.2000 [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

10. *Тоффлер Е.* Третя хвиля / Пер. з англ. А. Євси. – К.: Всесвіт, 2000. – 453 с.

11. *Войтович П. П.* Концепція інформаційних прав людини в доктрині сучасного міжнародного права / П. П. Войтович // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць Національного університету «Одеська юридична академія». – 2011. – Вип. 62. – С. 413–420.

12. *Сопілко І. М.* Генезис змісту категорії «персональні дані» / І. М. Сопілко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2013. – № 4. – С. 62–66.

13. *Солодка О. М.* Актуальні питання удосконалення інституту таємниць в умовах інформаційного суспільства / О. М. Солодка // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2014. – № 3 (16). – С. 96–103.

14. *United Nations General Assembly: Resolution A/RES/59 (I) (14.12.1946) Calling of an International Conference on Freedom of Information [Електронний ресурс].* – Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/59\(I\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/59(I))

15. *United Nations General Assembly Human Rights Council: Resolution A/HRC/20/L.13 (05.07.12) The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet* [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session20/A.HRC.20.L.13_en.doc

А. А. Тихомиров

Информационные права человека как гражданско-правовая категория

Рассматриваются информационные права человека как гражданско-правовая категория в контексте деления прав человека на поколения и трансформации роли и понимания информации в современном обществе.

Ключевые слова: информация, информационные права человека, право на информацию, гражданско-правовые механизмы защиты прав человека.

O. Tikhomirov

Information rights as a civil-legal category

In this article the author reviews information rights as a civil-legal category in the context of the human rights generation division and of the role and understanding of information in modern society transformation.

Key words: information, information rights, right to information, civil human rights mechanisms.